

ԱՍՏՏՐՅԱՆ ԳՐԻԳՈՐ

Հյուսիսային համալսարանի պրոռեկտոր,
փիլիսոփայական գիտությունների թեկնածու

ՀՈՒՄԱՆԻԶՄԸ

ԳԼՈՒԲԱԼԱՑՄԱՆ ԴԱՐԱՇՐՋԱՆՈՒՄ

«Pereat mundus, fiat philosophia»¹

Հարգելի բարեկամներ, գործընկերներ, թույլ տվեք նախ շնորհակալություն հայտնել Խաչատուր Աբովյանի անվան հայկական պետական մանկավարժական համալսարանի ռեկտորատին, ում հյուրընկալ հարկի տակ անցկացվում է փիլիսոփայական այս կարևոր ու ինքնատիպ միջոցառումը՝ Հայաստանում փիլիսոփայության համաշխարհային օրվանը նվիրված ներկա սիմպոզիումը:

Չեմ կարող դրվատանքի ջերմ խոսքեր չուղղել հատկապես ակադեմիկոս Գեորգ Բրուսյանին՝ հայ փիլիսոփաների վերջին մի քանի սերունդների առաջատարին, միջազգային փիլիսոփայական շարժման ճանաչված գործչին, ում նախաձեռնությամբ ու ջանքերով, նաև՝ հեղինակության ուժով կազմակերպվել է այս հրաշալի սիմպոզիումը, անխոնջ ու բեղուն գիտնականին, ով տասնամյակներ շարունակ հավատարմորեն ծառայում է փիլիսոփայական գիտությանը, ստեղծել է միջազգային ճանաչման արժանացած փիլիսոփայական դպրոց և իր գիտաստեղծագործական կրեդոն է դարձրել ռացիոնալ մտածողության սկզբունքների և մտածող բանականության իրավունքների պաշտպանությունը՝ ընդդեմ մեր օրերում ցավալիորեն լայն տարածում գտած իռացիոնալիզմի, ֆիդեիզմի և աբսուրդի փիլիսոփայության ամենատարբեր դրսևորումների:

Ուզում եմ շնորհավորել նաև ներկա միջոցառման մասնակիցներին՝ փիլիսոփայության համաշխարհային օրվա առթիվ և մաղթել ամենայն բարիք, իսկ սիմպոզիումին՝ հաջող ու արգասաբեր աշխատանք:

Առանձանահատուկ ու բացառիկ է փիլիսոփայության տեղը հոգևոր մշակույթի ընդհանուր գանձարանում: Մակայն փիլիսոփայության դերն ավելի է մեծանում հատկապես պատմական կտրուկ շրջադարձերի, սոցիալ-տնտեսական ու քաղաքական սուր անցումների, գիտության ասպարեզում արմատական հեղաշրջումների դարաշրջաններում, առանձնապես մեր օրերում: Այստեղից էլ հարցը՝ **ինչպիսի՞ն պետք է լինի 21-րդ դարի փիլիսոփայությունը:**

Փիլիսոփայության, փիլիսոփայական գիտելիքի հատուկ դերը գիտակցվել է մարդկային քաղաքակրթության պատմության ողջ ընթացքում: Գիտական փիլիսոփայությունը դարեր ու հազարամյակներ շարունակ եղել է ռացիոնալ մտածողության դրոշակակիրը, որպես անմար կանթեղ լուսավորել մարդկային իմացության ու սոցիալական առաջադիմության ուղին:

Եվ չնայած դրան՝ փիլիսոփայությունը որպես աշխարհայացք և մեթոդաբանություն մեր ժամանակներում ձեռք է բերում աննախադեպ կարևորություն: Դա մեծապես պայմանավորված է մեր դարաշրջանի բուն առանձնահատկություններով, այն մարտահրավերների բնույթով ու մասշտաբներով, որոնց բախվում է մարդկությունը մեր օրերում:

Մյուս կողմից՝ ժամանակակից գիտությունը, հատկապես բնագիտությունը հայտնվել է նոր, աննախադեպ թռիչքի նախաշեմին: Մարդկությունն ապրում է բնության մասին իշխող ավանդական պատկերացումների արմատական փոփոխման ժամանակաշրջան, և մեծ հայտնագործությունները առջևում են: Բնագիտության, մասնավորապես կենսաբանության, տարրական մասնիկների ֆիզիկայի և տիեզերագիտության վերջին տարիներին ձեռք բերած տպավորիչ հաջողություններն առաջադրում են այնպիսի հույժ կարևոր ու հիմնարար հարցեր, որոնք հղի են գիտական նոր պարադիգմայով, աշխարհի մասին մեր պատկերացումների հեղաբեկմամբ:

Այս ամենն առաջադրում է խոր մեկնաբանման, տեսական-աշխարհայացքային ընդհանրացման, փիլիսոփայական-մեթոդաբանական ռացիոնալ իմաստավորման հրամայական պահանջ:

Այս առնչությամբ մեր օրերում, ասես, նոր իմաստ ու հնչեղություն է ձեռք բերում դարերի միջով անցած և սույն հոդվածում որպես բնաբան բերված լատինական իմաստուն թեզը, որն ընդգծում է փիլիսոփայության բացառիկ ու անանց դերը՝ *«Pereat mundus, fiat philosophia»*:

Այստեղից էլ, մասնավորապես, փիլիսոփայության և բնագիտության միջև նոր դաշինքի հույժ կարևորությունը, այն բանի գիտակցումը, որ 21-րդ դարի փիլիսոփայության հիմնարար խնդիրներից մեկը պետք է դառնա նրա և բնագիտության միջև դաշինքի նորովի դրսևորումը:

Փիլիսոփայության և բնագիտության միջև այլանսը թեև զալիս է դարերի ու հազարամյակների խորքից, սակայն յուրաքանչյուր պատմական դարաշրջանում այդ կապն ստանում է յուրահատուկ արտահայտություն:

Պատմականորեն հատկապես սերտ է եղել փիլիսոփայության և մաթեմատիկայի դաշինքը: Սկիզբ առնելով անտիկ աշխարհում, այն անցել է հետագա դարաշրջանների միջով, հասել մինչև մեր օրերը և պիտի շարունակվի ու արգասավորվի նաև 21-րդ դարում:

Այդ դաշինքի ակունքներում կանգնած էր **Պյութագորաս Սամոսեցին** (մ.թ.ա. VI դարի 2-րդ կես – V դարի սկիզբ)՝ անտիկ աշխարհի այդ մեծ մտածողը, ով աշխարհի սկզբնապատճառների, գոյի նախահիմքերի հարցերը քննության էր առնում ու լուծում մաթեմատիկայի, մասնավորապես իր ստեղծած թվերի տեսության հետ սերտորեն շաղկապված՝ թվերին վերագրելով զարմանահրաշ հատկություններ և տիեզերքի ներդաշնակության հիմքում դնելով թվերի ներդաշնակությունը:

Մաթեմատիկային բացառիկ դեր էր վերապահում անտիկ աշխարհի մյուս մեծ մտածողը՝ **Պլատոնը** (մ.թ.ա. 427-347)՝ այն համարելով փիլիսոփայական հետազոտության, աշխարհի ճանաչման անփոխարինելի մեթոդ, միտք-դեմիուրգի արարչագործության հավաստի արտապատկերման միակ հուսալի միջոցը: Մաթեմատիկայի բացառիկ արժեքն է ընդգծված հատկապես **«Ոչ երկրաչափը թող ներս չմտնի»** նշանաբանի մեջ, որը նա դրոշմել էր Աթենքում 387թ. (մ.թ.ա.) իր հիմնադրած առաջին փիլիսոփայական դպրոցի՝ Ակադեմիայի մուտքի պատին, նշանաբան, որին ակադեմիան հավատարիմ մնաց իր հետագա շուրջ 900-ամյա գոյության ընթացքում:

Պատահական չէ նաև, որ **Արիստոտելը** (մ.թ.ա. 384-322) փիլիսոփայական գիտությունները դասակարգելիս մաթեմատիկան զետեղեց գիտությունների այն առաջին եռյակի մեջ, որտեղ հռչակավոր **«Առաջին փիլիսոփայությունն»** էր՝ Արիստոտելի փիլիսոփայական ուսմունքի միջուկը (հետագայում մետաֆիզիկա կոչվածը՝ կեցության ընդհանուր սկզբունքների մասին տեսությունը՝ ներառած գոյի կատեգորիալ ապարատը, սուբստանցիայի կառուցվածքայինությունը և հնարավորության ու իրականության մասին ուսմունքը) և **«Երկրորդ փիլիսոփայությունը»**՝ բնափիլիսոփայությունը:

Ավելի ուշ՝ փիլիսոփայության և մաթեմատիկայի այլանսի ջատագովներից էր **Ռենե Դեկարտը** (1596-1650)՝ նոր ժամանակների ռացիոնալիզմի հիմնադիրը, ով իր նշանավոր մեթոդի հիմք և կատարյալ տիպար էր համարում մաթեմատիկան՝ **«բնություն»** հասկացության մեջ ներառելով միայն այն սահմանումները, որոնք կազմում են մաթեմատիկայի բուն առարկան՝ տարածականությունը, մեծությունը, ֆիզուրան և շարժումը:

Այս համատեքստում միանգամայն հատկանշական է նաև, որ **Իսահակ Նյուտոնը** (1643-1727) իր դարակազմիկ աշխատությունն անվանեց ոչ այլ կերպ, քան **«Բնափիլիսոփայության մաթեմատիկական հիմունքները»** (1687թ.), որում տեղ գտան նրա աշխարհահռչակ գիտական վաստակի զարդը կազմող դասական մեխանիկայի հասկացություններն ու օրենքները, համաշխարհային ձգողականության (գրավիտացիայի) օրենքի մաթեմատիկական ձևակերպումը, Իռիան Կեպլերի օրենքների տեսական հիմնավորումները և մի շարք ուրիշ հայտնագործություններ:

Մեր ժամանակներում փիլիսոփայության և բնագիտության միջև կապը ուրույն արտահայտություն գտավ արդի ֆիզիկայի հիմնադիրներից մեկի, հարաբերականության հատուկ ու ընդհանուր տեսության ստեղծողի՝ **Ալբերտ Էյնշտեյնի** (1879-1955) աշխատություններում: Ֆիզիկայի տարբեր բնագավառներում նրա տեսական հետազոտություններն ու դարակազմիկ գաղափարները՝ օժտված աշխարհայացքային, փիլիսոփայական-մեթոդաբանական հսկայական նշանակությամբ, սկիզբ դրեցին տիեզերքի մասին նոր հայացքի ձևավորմանը, աշխարհի գիտական, մատերիալիստական պատկերի հարստացմանն ու խորացմանը՝ հիմնված մատերիալի ու նրա շարժման հետ տարածության ու ժամանակի օրգանական կապի բացահայտման վրա: Աշխարհի ռացիոնալ կառուցվածքի և համընդհանուր ներդաշնակության մասին Էյնշտեյնի ուսմունքում, որը կազմում է նրա աշխարհայացքին հատուկ ռացիոնալիստական կոնցեպցիայի հիմքը, բնությունը, ամբողջ տիեզերքը հանդես են գալիս որպես պատճառական կապերի վրա հիմնված և խստորեն դետերմինացված համակարգ, ուր բացառվում է ամեն մի անորոշություն ու պատահականություն:

Արդեն մեր օրերում փիլիսոփայության, մասնավորապես տրամաբանության ու մաթեմատիկայի դաշինքը, նրանց փոխադարձ ներթափանցումը կյանքի կոչեցին մի նոր գիտություն՝ մաթեմատիկական տրամաբանությունը. վերջինս դարձավ մեր աչքերի առջև ծավալվող այն գիտատեխնիկական հրաշքի հիմքը, որը նշանավորվեց մարդկային քաղաքակրթության սկզբունքորեն նոր, անհամեմատ բարձր փուլի՝ տեղեկատվական քաղաքակրթության սկիզբը:

Ներկա դարաշրջանում բացառիկ կարևորություն է ձեռք բերում փիլիսոփայության և աստղագիտության, մասնավորապես կոսմոլոգիայի կապի հարցը:

Մարդկային միտքը ավելի ու ավելի է ներթափանցում տիեզերական հեռուները, փորձում լուծել տիեզերաստեղծման առեղծվածը, հասկանալ աշխարհը, բացահայտել նրա զարգացման ընդհանուր օրինաչափություններն ու դրանց կոնկրետ դրսևորումների առանձնահատկությունները:

Մենք ականատեսն ենք կոսմոլոգիայի աննախադեպ հաղթարշավի: Աստղաֆիզիկայի այդ ճյուղի նվաճումները ապշեցուցիչ են և հեղաշրջում են առաջ բերում տիեզերքի մասին մեր պատկերացումների մեջ: Ըստ Սվինբորգյան տեխնոլոգիական համալսարանի (Ավստրալիա, Մելբուռն) և Պորտսմութի համալսարանի (Մեծ Բրիտանիա) աստրոֆիզիկոսների բոլորովին վերջերս կատարած սենսացիոն հայտարարություն՝ մեր աշխարհը 69 տոկոսով բաղկացած է ինչ-որ բանից, որի մասին մենք գրեթե ոչինչ չգիտենք: Այդ սուբստանցիայի 22 տոկոսը կազմում է այսպես կոչված մութ մատերիան և 74 տոկոսը՝ մութ էներգիան:

Ինչպես վկայում է դաշտի քվանտային տեսության, տարրական մասնիկների ֆիզիկայի և կոսմոլոգիայի բնագավառի համաշխարհային առաջատար մասնագետներից մեկը՝ Ռուսաստանի Դաշնության գիտությունների ակադեմիայի ակադեմիկոս Վալերի Ռուբակովը, որքան էլ զարմանալի լինի՝ մենք ստիպված ենք ընդունել այն փաստը, որ տիեզերքի միայն 4 տոկոսն է կազմում այն նյութը, որից բաղկացած է Երկիրը, աստղերը, մոլորակները:

Թե ի՞նչ է այդ մութ մատերիան և մութ էներգիան՝ 21-րդ դարի ֆիզիկայի այդ ամենագլխավոր հարցի պատասխանը գիտնականները թողնում են ապագային՝ առայժմ զբաղված լինելով միայն հիպոթեզների (վարկածների) մշակմամբ:

Եվ այնուամենայնիվ, ժամանակակից ուսումնասիրությունները ցույց են տալիս, որ թե՛ մութ մատերիան և թե՛ մութ էներգիան ծնունդ են առել շուրջ 14 միլիարդ տարի առաջ տիեզերական մեծ պայթյունից անմիջապես հետո: Սակայն չնայած իրենց միաժամանակյա ծագմանը և երկվորյակությանը՝ դրանք բացարձակապես իրար նման չեն դարձել: Ըստ ակադեմիկոս Ռուբակովի՝ դրանք երկու տարբեր սուբստանցիաներ են, տարբեր հասկացություններով: Մութ էներգիան հավասարաչափ տարածված է ամբողջ տիեզերքով մեկ և

պատասխանատու է տիեզերքի ընդարձակման համար, որը տեղի է ունենում գնալով ավելի ու ավելի արագ և ինտենսիվ տեմպերով:

Հակառակ դրան՝ մութ մատերիան «ցրված» չէ և ակադեմիկոսի գնահատմամբ, մեծ պայթյունից հետո հավաքվելով ու սեղմվելով դարձել է գնդիկներ, որոնցից գոյացել են համաստեղությունները: Մի փոքր ավելի ուշ մութ մատերիայի ինչ-որ մասը «ծանրացել է» պրոտոններով և նեյտրոններով՝ դառնալով սովորական մատերիա, որից և ձևավորվել են աստղերը: Իսկ աստղերի ներսում տիեզերքի նախաստեղծ տարրերից (ջրածին, հելիում, դեյտերիում) ձուլվել են մոլորակների բաղկացուցիչ բոլոր մետաղները: Մի խոսքով՝ մարդկությունը, ըստ Ռուբակովի, մութ մատերիայի արգասիք է (<http://elementy.ru/lib/25560/25567>):

Պարզվում է նաև, որ մութ էներգիան շատ ավելի տարօրինակ սուբստանցիա է, քան մութ մատերիան: Այն չի թանձրանում, այլ հավասարապես «բաշխված է» ամբողջ տիեզերքում: Ընդ որում մութ էներգիայի քանակը գալակտիկաներում և գալակտիկաների կուտակումներում այնքան է, որքան դրանցից դուրս: Իսկ ամենաանսովորն այն է, որ մութ էներգիան որոշակի իմաստով հակված է դեպի անտիգրավիտացիան:

Այդ տարօրինակ սուբստանցիայի՝ **«Մութ էներգիայի բնույթի պարզաբանումը 21-րդ դարի ֆունդամենտալ ֆիզիկայի գլխավոր առեղծվածն է»** – գտնում է ակադեմիկոս Ռուբակովը (<http://elementy.ru/lib/25560/25565>):

Նոր հայտնագործությունների, գիտական թարմ փաստերի ճնշման տակ, ասես սասանվում է դասական բնագիտության մեծ ու հիմնարար սկզբունքներից մեկը՝ բնության մեջ նյութի և էներգիայի պահպանման ու փոխակերպման օրենքը: Մութ մատերիայի մասնիկների բնույթը, թվում է թե գալիս է հաստատելու, որ բնության մեջ գործում է նոր, դեռևս չբացահայտված պահպանման օրենք (<http://elementy.ru/lib/25560/25564>):

Ասես՝ փոխվում են նաև **եռաչափ տարածության** մասին տիրապետող պատկերացումները, առաջ է քաշվում **բազմաչափ աշխարհի** կոնցեպցիան, աշխարհ, որն իբր ունի անվերջ թվով լրացուցիչ տարածական չափումներ, որոնք կարող են տեսանելի դառնալ միայն բարձր էներգիաների դեպքում:

Չափազանց հետաքրքիր է, որ տիեզերքում, մակրոաշխարհներում կատարվող խոշորամասշտաբ հայտնագործությունները հաճախ նոր լույս են սփռում միկրոաշխարհի մասին մեր պատկերացումների, տարրական մասնիկների ֆիզիկայի վրա:

Վերջին ժամանակներս ստացված կոսմոլոգիական տվյալները, պնդում է ակադեմիկոս Ռուբակովը, պահանջում են արմատական լրացումներ մատերիայի կառուցվածքի և տարրական մասնիկների ֆունդամենտալ փոխգործակցության մասին ժամանակակից պատկերացումների մեջ:

Նշելով, որ մենք այսօր գիտենք ամեն ինչ կամ գրեթե ամեն ինչ այն «աղյուսիկների» մասին, որոնցից կազմված է սովորական նյութը՝ ատոմները, դրանց միջուկները, վերջիններիս մեջ մտնող պրոտոններն ու նեյտրոնները, ինչպես նաև այն մասին, թե այդ «աղյուսիկներն» ինչպես են իրար հետ փոխներգործում՝ ընդհուպ մինչև ատոմի միջուկի 1/1000 մասը կազմող հեռավորությունների վրա, և մատնացույց անելով, որ այդ գիտելիքն ստացվել է հիմնականում արագացուցիչների վրա կատարված բազմամյա փորձարարական հետազոտությունների ու դրանց տեսական իմաստավորման արդյունքում, ակադեմիկոս Ռուբակովը գտնում է, որ չնայած դրան, կոսմոլոգիական տվյալները վկայում են նոր տիպի այնպիսի տարրական մասնիկների գոյության մասին, որոնք դեռևս հայտնագործված չեն երկրի պայմաններում և որոնք կազմում են «մութ մատերիան» տիեզերքում: Ակադեմիկոսի կարծիքով՝ ամենայն հավանականությամբ մենք գործ ունենք միկրոաշխարհի ֆիզիկայում նոր, մինչ այժմ անհայտ երևույթների մի ամբողջ շերտի հետ, և շատ հնարավոր է, որ ֆիզիկական երևույթների այդ շերտը հայտնաբերվի երկրային լաբորատորիաներում՝ ոչ հեռավոր ապագայում:

Բնագիտական ասպարեզի այդ հայտնագործությունները՝ օժտված աշխարհայացքային հսկայական լիցքով, տեսական նոր ու արժեքավոր նյութ են մատուցում փիլիսոփայությանը, կենսական ավյուն հաղորդում նրան, յուրովի հարստացնում ու ակտուալացնում ինչպես ամբողջությամբ՝ վերցրած փիլիսոփայական գիտության, այնպես էլ նրա օրենքների, կատեգորիաների և սուբկատեգորիաների բովանդակությունը:

Մյուս կողմից՝ բնագիտության ասպարեզի նորագույն հայտնագործությունները աշխարհայացքային ու տեսական-փիլիսոփայական ընդհանրացման, իմաստավորման ու ռացիոնալ մեկնաբանման կարիք են զգում: Եվ հենց այստեղ է, որ փիլիսոփայությունը, իր կոչմանը հավատարիմ, կարող է անփոխարինելի օգնություն մատուցել բնագիտությանը:

21-րդ դարի բնագիտությունն իր որոնումների մեջ պետք է հավատարիմ մնա գիտական փիլիսոփայությանը, ապավինի նրա մեծ ու ստեղծարար ներուժին, եթե չի ուզում առանց հուսալի կողմնացույցի դեգերել անհուն ծովում՝ այն էլ դաժան փոթորկի պահին:

Գիտական գիտելիքի անցած պատմական ուղին վկայում է, որ բնագիտությունը չի կարող արդյունավետորեն զարգանալ առանց աշխարհայացքային հուսալի կողմնորոշիչների, առանց գիտական փիլիսոփայության: Ինքը՝ բնագիտության առաջընթացը հաստատում է, թե որքան կարևոր է բնագիտության ու փիլիսոփայության դաշինքը, այն ճշմարտության ըմբռնումը, որ բնագիտության իսկական փիլիսոփայությունը մատերիալիստական դիալեկտիկան է, աշխարհի ճանաչողության այդ առավել հետևողական գիտական մեթոդը: Փիլիսոփայության այդ բացառիկ դերը առանձին ուժով է դրսևորվում հատկապես բնագիտական խոշոր հեղաբեկումների ու սուր անցումների դարաշրջաններում՝ մեծ ու անսովոր հայտնագործություններն իմաստավորելիս, երբ բնագիտությունը, առանց փիլիսոփայության, անխուսափելիորեն հայտնվում է փակուղում: Իր հերթին՝ իրերի տրամաբանության բերումով յուրաքանչյուր անգամ փիլիսոփայությունը հետին թվով վրեժ է լուծում բնագիտությունից, երբ վերջինս լքում է իրեն:

Եվ նոր ժամանակներում փիլիսոփայության մայրամուտի մասին պոզիտիվիստների պնդումներին հակառակ՝ փիլիսոփայությունը շարունակում է իր առաջընթացը՝ նորանոր հաստատումներ բերելով իր ստեղծարար ուժին: Հավատարիմ աշխարհայացքային ու մեթոդաբանական իր բացառիկ առաքելությանը՝ փիլիսոփայությունը ապագայում ևս, ինչպես դարեր ու հազարամյակներ շարունակ, որպես կանթեղ կլուսավորի մարդկային իմացության ուղին:

Մեր օրերում բացառիկ դեր պետք է վերապահվի սոցիալական փիլիսոփայությանը, որի առանցքը, մեր համոզմամբ, պետք է կազմի հումանիզմը՝ ընդդեմ գլոբալացման բացասական հետևանքների, նոր հազարամյակի մարտահրավերների: Հումանիզմը, քանզի դժվար է մատնացույց անել փիլիսոփայական-հասարակագիտական մեկ ուրիշ հասկացություն, որն այնպես ճշգրիտ ու խոր բացահայտեր պատմական տարբեր դարաշրջանների բնորոշ հատկանիշները, նրանց բուն էությունը, որոշեր այս կամ այն հասարակության առաջադիմականության, նրա սոցիալական հասունության աստիճանը:

Այդ առումով համաշխարհային պատմությունը մեր առջև հառնում է որպես հումանիզմի զարգացման պատմական փուլերի օրինաչափ հաջորդափոխություն, ուր հասարակական հարաբերությունների «մարդկայնության» աստիճանը հանդես է գալիս իբրև պատմականորեն կոնկրետ դարաշրջանի քաղաքակրթվածության դոմինանտ:

Անցումը նոր դարաշրջանին նշանավորում է հումանիզմի զարգացման, մարդասիրական արժեքների հաստատման հաջորդ, ավելի բարձր փուլի սկիզբ, որտեղ նախընթաց հումանիստական մտքի նվաճումները, հասարակական հարաբերությունների մարդկայնացման ասպարեզում ձեռք բերված առաջադիմությունը անհետ չեն կորչում, այլ, չնայած իրենց պատմական սահմանափակությանը, ստեղծագործաբար յուրացվում ու զարգացվում են:

Հումանիզմի պրոբլեմը աննահաղեպ ակտուալություն է ձեռք բերում մեր օրերում՝ կապված արդի դարաշրջանում մարդկությանը նետված նոր մարտահրավերների ու

սպառնալիքների, գլոբալացման գործընթացների հետ:

Մարդկության անցած ուղին վկայում է, որ պատմական յուրաքանչյուր դարաշրջանում մարդկային հասարակությունը հայտնվում է իրեն սպառնացող այնպիսի վտանգների դեմ-հանդիման, որոնց գործողությունը նա պետք է անպայման չեզոքացնի՝ ապահովելու համար քաղաքակրթության հետագա առաջընթացը:

Յուրահատուկ օրինաչափություն դարձած այս միտումը առանձնահատուկ սրությամբ է դրսևորվում հատկապես համաշխարհային պատմության ներկա փուլում, որն առանձնանում է նոր ժամանակներում մարդկությանը նետված մարտահրավերների աննախադեպ մասշտաբներով ու վտանգավորությամբ: Սպառնալի չափեր են ընդունում հատկապես հումանիզմի այնպիսի հակոտնյաներ, ինչպիսիք են միջուկային տեխնոլոգիաների տարածումն ու տիեզերքի ռազմականացումը, զինված հակամարտությունների ծավալումը, բնապահպանական կոլիզիաները, գիտատեխնիկական առաջադիմության բացասական հետևանքների խորացումը, բնական պաշարների աստիճանական սպառումը, բնակչության արագ ու չվերահսկվող աճը, կենսամիջոցների թերարտադրությունը, առանձին երկրների ու տարածաշրջանների հետամնացությունն ու աղքատությունը, անգրագիտության բարձր մակարդակը և այլ նեգատիվ դրսևորումներ, որոնք, ցավոք, շարունակում են մնալ մեր օրերի ուղեկիցը:

Նոր ժամանակներում մարդկությանը նետված սպառնալիքների շարքում հատուկ առանձնանում է միջազգային սահաբեկչությունը, որն իր չափերով ու վտանգավորության աստիճանով դարձել է բոլոր ժողովուրդների, համայն մարդկության ընդհանուր թշնամին, 21-րդ դարի չարիքը:

Այդ վտանգները կրում են համապարփակ, գլոբալ բնույթ՝ սպառնալով համայն մարդկությանը, նրա բուն գոյությանը: Ուստի և դրանց դեմ պայքարը ձեռք է բերում արտակարգ հրատապություն, դառնում բոլոր ազգերի ու ժողովուրդների ընդհանուր խնդիրը՝ պահանջելով ընդհանուր նպատակների շուրջ նրանց համախմբում, համայն մարդկության նյութական ու հոգևոր ներուժի միավորում:

Մատնանշված համատեքստում չափազանց կարևոր է հումանիստական աշխարհընկալման ձևավորումը, հումանիզմի գաղափարների տարածումը, մարդկանց, ազգերի ու պետությունների փոխհարաբերություններում հումանիզմի սկզբունքների արմատավորումը:

Նոր, այսպես կոչված տեղեկատվական քաղաքակրթությունը, որը հավակնում է փոխարինել ինդուստրիալ հասարակությանը, բնորոշվում է ոչ միայն հասարակական հարաբերությունների ամբողջ համակարգի վերարտադրության սկզբունքորեն նոր տեխնոլոգիական եղանակով, այլև մարդու, տեխնիկայի և բնության փոխներգործության յուրահատուկ բնույթով:

Հասարակական արտադրության սոցիալական վերակողմնորոշման և մարդու աշխատանքային գործունեության հումանիզացման միտումները, ծանրության կենտրոնի տեղափոխումը դեպի ինտելեկտուալ, հոգևոր ոլորտ օբյեկտիվորեն նպաստում են հասարակական կյանքում հումանիզմի դերի ու նշանակության աննախադեպ աճին:

Տեղեկատվական քաղաքակրթության զարգացումը պահանջում է մարդու, նրա արարող դերի ու ստեղծագործական ունակությունների մշտական կատարելագործում: Նոր պայմաններում մարդը դառնում է ոչ միայն հասարակության հիմնական սոցիալական չափումը, այլև նրա գլխավոր սոցիալական բովանդակությունը: Սակայն չնայած դրան՝ ժամանակակից հասարակությունը, կարծես թե պատմական զարգացման տրամաբանությանը հակառակ, ցուցադրում է քաղաքական ու ռազմական բախումներ, բռնության զանազան ձևեր, սոցիալ-տնտեսական սուր հակասություններ, էթնիկական ու կրոնական անհանդուրժողականություն, այլևայլ նախապաշարմունքներ: Տպավորություն է ստեղծվում, որ արդի հասարակության զգալի մասը հրաժարվում է հումանիստական սկզբունքներից, իսկ պրոֆեսիոնալ գաղափարախոսները շատ հաճախ անտեսում են այդ պրոբլեմի սրությունը:

Փիլիսոփայական գրականության մեջ հումանիզմի մասին խոսելիս շատ հաճախ փորձ է արվում այդ հասկացությունը գրկել սոցիալ-քաղաքական իմաստից և նրա իրական բովանդակությունը հանգեցնել զուտ հոգեբանական, աբստրակտ-էթիկական, կրոնական և նման այլ հիմնահարցերի:

Դրա հետ մեկտեղ, աշխարհում՝ գնալով մեծանում է և այն գիտնականների թիվը, ովքեր հանդես են գալիս ի պաշտպանություն հումանիզմի, սոցիալ-տնտեսական ու հոգևոր առաջադիմության՝ ընդդեմ գլոբալացման զանազան դրսևորումների, անհավասարության տարբեր ձևերի, ազգային ճնշման, ժողովուրդներին՝ այսպես կոչված պատմականների ու ոչ պատմականների բաժանման:

Արևմուտքում հումանիզմի նշանավոր ներկայացուցիչ Էրիխ Ֆրոմը, մատնացույց անելով հումանիզմի անտեսման, ոգու սովի մասսայական դրսևորումները, գրում է. «Երկուսից մեկը՝ կամ արևմտյան աշխարհը ընդունակ կգտնվի վերածնել հումանիզմը, որի հանգուցային հիմնահարցը հանդիսանում է մարդկայնության առավել լիակատար զարգացումը, այլ ոչ թե աշխատանքն ու արտադրությունը, կամ էլ՝ Արևմուտքը կկործանվի, ինչպես որ շատ ուրիշ մեծ քաղաքակրթություններ» (Փրոմմ 1992: 373):

Մարդկությունը թևակոխել է 3-րդ հազարամյակ՝ իր պատմության նոր, բեկումնային փուլ: Սակայն քաղաքակրթության անցած ուղու արդյունքները ոչ միայն միանշանակ չեն, այլև խիստ հակասական են ու իրարամերժ՝ լի պատմական պարադոքսներով:

Նորերս պատմության գիրկն անցած 20-րդ դարը՝ բոլոր ժամանակներից առավել բարեբերն ու արգասավորը, միաժամանակ դարձավ ամենից դեստրուկտիվն ու կործանարարը՝ հազեցած պատմական դրամատիզմով ու ողբերգական իրադարձություններով:

Քաղաքակրթության պատմության նոր շրջանին բնորոշ խոր վերափոխումները, գործունեության ամենատարբեր ասպարեզներում ձեռք բերված վիթխարի առաջընթացը՝ մարդկության ստեղծագործական հնարավորությունների նկատմամբ հարուցած լավատեսությամբ ու հավատով հանդերձ, տարօրինակ օրինաչափությամբ, կարծես ինչ-որ կախարդանքի ուժով ուղեկցվեցին սոցիալ-քաղաքական կոլիզիաներով ու լայնամասշտաբ ցնցումներով, համաշխարհային պատերազմներով, գլոբալ բնույթի զանազան բացասական դրսևորումներով, շուտափույթ ու արմատական լուծում պահանջող բազում հիմնահարցերով: Աշխարհը չդարձավ ո՛չ ավելի լավը և ո՛չ էլ՝ ավելի արդարացի:

Այդ ամենին դեմ-հանդիման՝ մարդկությունը տագնապած է ու շփոթված, իսկ նրա հավաքական ներուժը՝ պառակտված ու ջլատված: Դրա հետևանքով մարդկության ստեղծարար եռանդը մի շարք դեպքերում ուղղվում է ոչ թե արարմանը, աշխարհի բարեփոխմանը, քաղաքակրթության նոր մակարդակի ձեռքբերմանը, այլ ծառայում է նեգատիվ նպատակների:

Արդի աշխարհում հակահումանիզմի առավել սուր դրսևորումներից է էկոնոմիկայի գնալով ուժեղացող միլիտարիզացիան, ռազմական ծախսերի անշեղ աճը: Սառը պատերազմի ավարտից ի վեր սկսված ռազմական ծախսերի կրճատման ժամանակաշրջանը տևեց ընդամենը 11 տարի՝ ընդգրկելով 1988-1998 թվականները, որից հետո վերսկսվեց դրանց աճը: Ռազմական ծախսերի միջին տարեկան ծավալը վերջին տարիներին կազմում է աներևակայելի մեծ թիվ՝ շուրջ մեկ տրիլիոն ամերիկյան դոլար, որի կեսից ավելին բաժին է ընկնում 5 երկրների, այդ թվում ԱՄՆ-ին՝ 36 տոկոս, Ճապոնիային՝ 6 տոկոս, Ֆրանսիային, Մեծ Բրիտանիային և Ռուսաստանին՝ 4-ական տոկոս:

Ահաբեկչության դեմ գլոբալ պայքարի շրջանակներում Իրաքում, Աֆղանստանում և աշխարհի այլ տարածաշրջաններում ռազմական գործողությունները ԱՄՆ-ի բյուջեից խլում են ահռելի մեծ գումարներ: Ըստ Նոբելյան մրցանակի դափնեկիր Ջոզեֆ Սոփգիլցի և Լինդա Բիլմսի վերջերս համատեղ լույս ընծայած «Երեք տրիլիոն դոլարանոց պատերազմը» գրքի՝ իրաքյան պատերազմն ունեցել է ծանրագույն ֆինանսական հետևանքներ՝ հանգեցնելով ԱՄՆ-ում համախառն ներքին արդյունքի աճի տեմպերի դանդաղեցմանը և երկրի տնտեսության վրա

նատելով շուրջ 3 տրիլիոն դոլար: Միայն ռազմական գործողությունների հետ կապված անմիջական կորուստները կազմել են 845 միլիարդ դոլար: Մինչդեռ ըստ գրքի հեղինակների՝ գոյություն ունեն նաև բազմաթիվ հաշվի չառնված կորուստներ, այդ թվում Իրաքից վերադարձած զինվորներին պահելու ծախսերը, այդ պատերազմի պատճառով նավթի համաշխարհային գների բարձրացումը և այլն: Եվ գրքի հեղինակներն այն կարծիքին են, որ եթե պատերազմական գործողություններն Իրաքում շարունակվեն, ապա դրանց վնասներն առաջիկա տարիներին կարող են գերազանցել Երկրորդ համաշխարհային պատերազմի ընդհանուր կորուստները, որոնք արդի գներով կազմել են 5 տրիլիոն դոլար: Նշենք նաև, որ հենց այստեղ՝ «իրաքյան սինդրոմի» մեջ պետք է փնտրել նաև ԱՄՆ-ի տնտեսական ու սոցիալական ոլորտում վերջին ժամանակներս դրսևորվող և սպառնալի ձևեր ընդունող ճգնաժամային մյուս երևույթների հիմնական պատճառները:

Համեմատության համար նկատենք, որ զարգացող պետությունների հետ համագործակցության ոլորտին ԱՄՆ-ի կողմից տարեկան հատկացվող գումարները չեն գերազանցում նույնիսկ 50 միլիարդ դոլարը:

Ֆանտաստիկ չափերի հասնող վերոհիշյալ միջոցները խաղաղ, ստեղծարար նպատակներով օգտագործելու դեպքում հնարավոր կլիներ կյանքի կոչել բազմաթիվ խոշորածավալ ծրագրեր, լուծել պատմական զարգացման ներկա փուլում մարդկության առջև ծառացած մի շարք հիմնախնդիրներ:

Նոր հազարամյակում մարդկությանը վիճակված գլոբալ ճգնաժամի հաղթահարումը հրամայաբար պահանջում է մշակել ու հասարակական գիտակցության մեջ սերմանել նոր, դարաշրջանի հասունացած խնդիրներին ու ներքին պահանջմունքներին համահունչ գաղափարներ, աշխարհընկալման ու կենսական արժեքների գնահատման նոր եղանակ՝ միտված արդի հասարակության գաղափարաքաղաքական վերափոխմանը, մարդկանց ու ժողովուրդների համախմբմանը, նրանց փոխհարաբերությունների ներդաշնակեցմանը, խաղաղ ու անկոնֆլիկտ աշխարհի ստեղծմանը:

Մարդկության զարգացման նման հեռանկարը, հավանաբար, ի նկատի ունի մեր ժամանակների գերմանական հայտնի փիլիսոփա ու հասարակագետ Յուզեն Հաբերմասը, երբ նշում է, որ եթե 19-20-րդ դարերում մարդն իրեն դրսևորել է որպես անհաշտ, առճակատող էակ, ապա նոր դարում նա պետք է դառնա համաձայնող, կոմպրոմիսի ձգտող:

Հասարակական ամբողջ կյանքը, այդ թվում կրթության ու դաստիարակության ողջ համակարգը պետք է համապատասխանեցվի նոր խնդիրներին, ապագայի միտումներին, հասարակական նոր իդեալներին:

Այն մնայուն ու անանց արժեքների, վեհ ու հիմնարար գաղափարների շարքում, որոնց շուրջ կարող է համախմբվել մարդկությունը, իրենց նշանակալիությամբ ու մոբիլիզացնող ներուժով բացառիկ տեղ է պատկանում հումանիզմի, մարդասիրության գաղափարներին, որոնք ներթափանցված են խոր լավատեսությամբ ու կենսահաստատ մեծ ուժով և առավել համահունչ ու ներդաշնակ են քաղաքակրթության զարգացման ներկա փուլի կենսական պահանջմունքներին, նոր դարաշրջանի ոգուն:

Այստեղից էլ՝ այդ գաղափարների բացառիկ կարևորությունն ու հրատապությունը մեր օրերում:

Իսկ ինչո՞ւ ժամանակակից աշխարհում հենց հումանիզմի գաղափարներին է բաժին ընկել այդպիսի մեծ ու պատմական առաքելություն:

Ամենից առաջ այն պատճառով, որ դրանք ամենալայն ընդգրկումով համամարդկային գաղափարներ են, որոնք ընկած են բոլոր քաղաքակրթությունների և մշակույթների, բոլոր կրոնների, արևելյան և արևմտյան աշխարհընկալումների հիմքում, և ընդունակ են հազարամյակի հիմնախնդիրներին դեմ-հանդիման դառնալու հուսալի կամուրջ՝ միավորելու համար բոլոր երկրներին ու ժողովուրդներին, համայն մարդկությանը:

Նոր ժամանակների հրամայականներին, մարդկությանն սպառնացող վտանգներին դեմ- հանդիման՝ անհրաժեշտ է գործի դնել այդ գաղափարների մոբիլիզացնող ու կոնսոլիդացնող ներուժը, ըստ ամենայնի նպաստել վարքագծի հումանիստական սկզբունքների ու նորմերի ձևավորմանը, մարդկանց ու ժողովուրդների փոխհարաբերություններում դրանց արմատավորմանը այն հաշվով, որ թույլ չտրվի հասարակական հարաբերությունների ապամարդկայնացում, հումանիզմի սկզբունքների ու պահանջների անտեսում:

Անհրաժեշտ է ամենուրեք սերմանել ու ամրապնդել այն գիտակցությունը, որ մենք ամենքս մի ընտանիք ենք, ազգերն ու ժողովուրդները, բոլոր մարդիկ՝ միևնույն նավակի ուղևորներ, որոնք բնավ չպետք է փորձեն գործել միմյանց դեմ, եթե չեն ուզում ճակատագրական նավաբեկության մատնվել:

Բռնությունն ու կոպիտ ուժը տարանջատում ու խորթացնում են մարդկանց ու ազգերին՝ նրանց դնելով համընդհանուր առճակատման եզրին: Պատերազմներն ու ռազմական գործողությունները չեն կարող և չպետք է ծառայեն որպես աշխարհում առկա այլևայլ խնդիրների լուծման միջոց, ուստի և դրանք պետք է փոխարինվեն քաղաքական, տնտեսական, դիվանագիտական, հոգևոր և այլ ներգործության միջոցներով, որոնք կծառայեն ոչ թե ժողովուրդների օտարմանը, այլ մերձեցմանը:

Դա նշանակում է նաև, որ մարդկության ապագան պետք է փնտրել ոչ թե պառակտման ու դիմակայման ուղիներում, այլ տարբեր քաղաքակրթությունների ու մշակույթների, կրոնների ու դավանանքների, Արևելքի ու Արևմուտքի երկխոսության, փոխըմբռնման ու համագործակցության մեջ: Միայն մարդկանց ու ժողովուրդների միջև համագործակցության հաստատմամբ, բարեկամության ու համերաշխության միասնական ոգով ու համատեղ ջանքերով է հնարավոր դիմագրավել մեր ժամանակների փոթորկալի իրադարձություններին, մարդկությանն սպառնացող մարտահրավերներին, հասնել առկա հիմնախնդիրների լուծմանը, մարդկային քաղաքակրթության աննախընթաց վերելքի ապահովմանը, հակամարտություններից ու բախումներից ազատ, խաղաղ ու ներդաշնակ աշխարհի ստեղծմանը:

Դա հնարավոր կդարձներ լուծելու ոչ միայն մեր օրերում մարդկության առջև ծառացած գլոբալ խնդիրները, այլև մեծապես կնպաստեր տարբեր ժողովուրդների, հատկապես անմիջական հարևանությամբ, պատմական հանգամանքների բերումով իրար կողք-կողքի ապրող ազգերի միջև առկա կոնֆլիկտների ու անցյալից եկող թնջուկների ու անհամաձայնությունների փոխզիջումային կարգավորմանը, ազգային էգոիզմի, օտարման, թշնամանքի ու առճակատման աստիճանական հաղթահարմանը, անցյալի իրողությունների ու պատմական արդարության ճանաչման հիմքի վրա փոխշահավետ շփումների ու բարիդրացիական հարաբերությունների հաստատմանը: Դա կծառայեր նաև տարածաշրջանային բախումների կարգավորմանն ու կանխմանը:

Այդ պայմաններում հնարավոր կլինե՞ր հաջողությամբ կենսագործել նաև «աշխարհ առանց պատերազմի, առանց էթնիկական ու կրոնական բախումների» մարդասիրական նշանաբանը՝ նոր հազարամյակը դարձնելով մշակույթների ու քաղաքակրթությունների, Արևելքի ու Արևմուտքի միջև շահագրգիռ երկխոսության ու փոխշահավետ համագործակցության ժամանակաշրջան:

Ընդ որում համամարդկային արժեքների ու հումանիստական իդեալների հաստատման ուղղությամբ ջանքերը կարող են առավել հաջող ու արգասավոր լինել միայն այն դեպքում, երբ դրանք գործադրվեն ոչ միայն պետությունների, պաշտոնական կառույցների մակարդակով, այլև ներառեն ժամանակակից հասարակության բոլոր առողջ ու կենսունակ ուժերը, ողջ քաղաքացիական հասարակությունը:

Այնժամ հումանիզմի գաղափարները, ձեռք բերելով կենսական միս ու արյուն, կդառնան պատմական զարգացման ներկա փուլում մարդկանց ու ազգերի փոխհարաբերությունների

սկզբունքները որոշող և նրանց միավորող մեծ ու ստեղծարար ուժ, հուսալի պատվար՝ ընդդեմ մարդկության միասնությունը ջլատող գործոնների, նոր ժամանակների սպառնալիքների ու մարտահրավերների, գալիք ժամանակների անակնկալների:

Դրանք կծառայեն բանականության ու արդարության սկզբունքների վրա խարսխված և ապագային միտված նոր հասարակության կերտմանը, մարդու գոյության և ստեղծագործության համար այնպիսի պայմանների ստեղծմանը, երբ մարդկային ուժի զարգացումը հանդես է գալիս որպես գերիշխող սկզբունք, դառնում հասարակական առաջադիմության գերագույն նպատակը:

ԾԱՆՈԹԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

¹ «Թեկուզ աշխարհը կործանվի, բայց եղիցի՝ փիլիսոփայությունը»:

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

Фромм, Э. (1992). Душа человека. М., Республика.

տես՝ <http://elementy.ru/lib/25560/25567>

տես՝ <http://elementy.ru/lib/25560/25565>

տես՝ <http://elementy.ru/lib/25560/25564>